

Oostelijk halfrond van de wereldkaart van het Nut uit 1820. De diameter is slechts 28 cm.

Vergelijking van de grootte van de Kaart van Europa van het Nut uit 1825 (links) met de grootte van een schoolwandkaart van Europa uit 1925.

kaart in twee halfronden (1820) en een Kaart van Europa (1825), beide getekend en gegraveerd door de bekende graveurs C. van Baarsel en zijn zoon W.C. van Baarsel. Deu k&eblad bestaande

kaarten werden waarschijnlijk 'los' geleverd door de drie huisuitgevers en huisdrukkers van het Nut: I. Oomkens in Groningen, I.H. de Lange in Deventer en rond 1800 de schoolboekenuitgever van Nederland D. du Mortier en Zoon in Londen. De scholen konden zelf bepalen hoe zij de kaart wilden gebruiken, bijvoorbeeld opgeplakt op karton of ingelijst als een schilderij.

De grote stimulerende kracht achter de onderwijswetten van 1801, 1803 en 1806 en een groot aantal onderwijsvernieuwingen was de genoemde Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (in de volksmond 'het Nut'), die in 1784 werd opgericht. Deze door verlichtingsidealen getragene maatschappij had al rond 1790 plannen voor een aardrijkskundig leerboek, maar door 'grote gebeurtenissen, welke, gedurende nagenoeg 25 jaren, Europa zoo veel bloed en tranen hebben doen strijten' kon dit plan pas in de jaren twintig worden uitgevoerd: in 1820 een Inleiding en de genoemde wereldkaart, en vervolgens in gedeelten leerboekje over Europa (1825-1828) en de kaart van Europa (1825). De twee kaarten van het Nut geven aan dat verheven idealen nog niet garant staan voor bruikbare wandkaarten. Het formaat is veel te klein om als schoolwandkaart echt functioneel te kunnen zijn geweest. Het lijkt onbegonnen werk om met een wereldkaart in halfronden met elk een diameter van slechts 28 cm (zie fragment) les te geven in een klaslokaal. Dit is aan schouwelijk gemaakt door de kaart van Europa van het Nut uit 1825 te vergelijken met een precies honderd jaar later uitgegeven schoolwandkaart van Europa (de bij Wolters uitgegeven Nieuwe wandkaart van Europa van R. Noordhoff en k. Zeeman, zie afbeelding) in een publicatie van het Nut uit 1924 deed een onderwijzer de suggestie de wereldkaart in een opmerkelijk groot formaat na te tekenen, om zich daarvan voor schoolgebruik nog met veel meer vrucht te kunnen bedienen'. Er zal inderdaad niets anders op, want bruikbare schoolwandkaarten zouden nog jaren op zich laten wachten.

2 'Eene kaart uit de middel-eeuwen, in het een of ander klooster gevonden'

AARDRIJKSKUNDIGE PLAATS-BESCHRIJVENDE EN GESCHIEDKUNDIGE KAART VAN PALESTINA OF HET HEILIGE LAND, 1828

Het godsdienstonderwijs heeft een veel langere geschiedenis dan het aardrijkskundeonderwijs. Hierdoor is het nog lastiger om aan te geven wanneer voor het eerst een voor godsdienstlessen bedoelde schoolwandkaart van Palestina werd uitgegeven. De eerste poging daartoe deed waarschijnlijk Evert Maaskamp (1769-1834), een uitgever, boek- en prenthandelaar gevestigd in de Kalverstraat in Amsterdam. Hij was vanaf ca. 1795 succesvol met de uitgave van honderden geïllustreerde plaatwerken, prenten en landkaarten en stond bekend om zijn vaderlandslevende neigingen. Na de ondergang van Napoleon in 1815 raakte hij echter in opspraak omdat hij te dienstvaardig zou zijn geweest voor de Franse

betreft. Maaskamp deed verwoede pogingen om zich te bewijzen als goed vaderlander, maar toch liepen de zaken in de jaren twintig achteruit. In 1826 werd er een nieuwe rijks-geschiedschrijver gezocht en Maaskamp probeerde om de uitgever van een nieuw te schrijven vaderlandse geschiedenis te worden. Enkele geschiedkundige uitgaven van Maaskamp die kort daarna verschenen, zijn ongetwijfeld bedoeld om zijn naam als historicus te vestigen. Zo publiceerde hij een boekje met nieuwe leken over Rembrandt van Rijn (1828) en een Geschiedkundige kaart der Nederlanden (1830). Het boekje bleef achteraf gebaseerd op een eens list archiefstuk en ook op de kaart zou kritiek niet uitblijven.

Fragment (Zaand en omgeving) van de Geschiedkundige kaart der Nederlanden van Maaskamp uit 1830. De kaart is overladen met details.

4 Het geheim van duidelijkheid

NEDERLAND II RIVIEREN, KANALEN, MEREN, HOOG EN LAAG, 1902

Leesbaarheid van kaarten en overlading staan op gespannen voet met elkaar. In Nederland geven de kaartseries van de Topografische Dienst mooie voorbeelden van dergelijke overbelasting. Ze werden vanaf de negentiende eeuw 'volgestouwd' om toch maar zo veel mogelijk informatie te geven. Desondanks werden ze zonder protest geaccepteerd. Gebruikers konden indien nodig toch wel even een vergrootglas erbij pakken? En ook van de gebruikers van sommige schoolkaarten - leerlingen maar ook onderwijzers en leraren - leek wel verwacht te worden dat ze vergrootglazen en verrekijkers erbij zouden pakken.

Vooraf Nederlandse schoolwandkaarten uit de negentiende eeuw gaan men kan een groot euvel overladen met details en van een afstand niet duidelijk. Tussen de kritiek en blijmoedige recensies van deze kaarten in Nederlandse onderwijsbladen komt de modern aandoende, zeer kritische bespreking in *De Gids* van de Leidse hoogleraar P.J. Veth uit 1852 verfrissend over "De

NEDERLAND II RIVIEREN, KANALEN, MEREN, HOOG EN LAAG

- J. Huizinga
- uitgave J.B. Wolters, Groningen [1902]
- 1 kaart in 4 bladen, 121 x 95 cm
- schaal 1:275.000

kaarten moeten derhalve op zeer groote dimensies geteekend zijn, en toch slechts het allervoornaamste bevatten." De overlading was waarschijnlijk een gevolg van het feit dat al eeuwenlang geen duidelijk onderscheid werd gemaakt tussen wandkaarten en handkaarten. Pas aan het eind van de negentiende eeuw kwamen er duidelijke erten waaraan effectieve schoolwandkaarten

1849 / B = 1,01

1883 / B = 0,82

1906 / B = 0,36

De numerieke kaartbelasting B van drie fragmenten (elk ca. 600 cm²) van schoolwandkaarten van Nederland uit 1849, 1883 en 1906. B (in punten/cm²) is bepaald door telling van punt- en lijnpunten en geografisch namen, en vertoont een dalende trend. In: *Geo-Info* 8 (2011), nr. 7/8, p. 24-30.

9 Een nieuwe wereldkaart voor een andere wereld

WERELDKAART MET OPPERVLAKTEGETROUWE WEERGAVE VAN LANDE EN WERELDDELEN, CA. 1980

Het moet een drukte van belang zijn geweest op die persconferentie in Bonn in mei 1973. De Duitse historicus Arno Peters (1916-2002) had niet alleen geografische interesses maar ook journalistieke ervaring, en wist dus hoe de media te bereiken. Circa 350 journalisten en televisieverslaggevers uit verschillende landen kwamen van Peters in Bonn een schokkende boodschap: de dan toe gebruikte wereldkaarten gaven al of niet opzettelijk verkeerde verhoudingen van de wereld, hensen poelden mensen met een eurocentrisch, koloniaal en racistisch wereldbeeld en bestendigen de kloof tussen het westen en de Derde Wereld. Peters had daarom ruim tien jaar zwoegen een revolutionair nieuwe wereldkaart ontworpen,

WERELDKAART MET OPPERVLAKTEGETROUWE WEERGAVE VAN LANDE EN WERELDDELEN

- [A. Peters]
- uitgave Vastenaktie Nederland, Broederlijk Delen en Wereldsolidariteit, Zerst en Brussel [ca. 1980]
- druk N.V. Drukkerij Erasmus, Gent
- 1 kaart in 2 bladen, 126 x 196 cm
- schaal 1:635.500.000.000.000 (oppervlakteschal)

14 Op een zwarten grond

SCHOOLKAART VAN HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN, 1905

Eén van de bezoekers van een grote, door het Nederlandsch Onderwijs-Genootschap in 1860 georganiseerde onderwijstentoonstelling in Amsterdam was onderwijzer Clarus Anne Cornelis Kruyder (1825-1910), hoofdonderwijzer in Zwolle en vanaf 1880 directeur van de Rijkskweekschool in Deventer. Kruyder zou later in het bestuur van dit genootschap plaats nemen (1887-1890). Een opvallende Duitse wandkaart van Europa van C. Vogel moet Kruyder daar zijn opgevallen. Het materiaal van deze kaart was al opmerkelijk, met olievet bedrukt wasdoek, maar vooral het kleurgebruik moet hem zijn bijgebleven: een groot aantal witte (niet bedrukte) punten (de steden) op een zwarte oederground. Vier jaar later, in 1864, verschijnt bij De Erven J.J. Tijl in Zwolle een grote, lithografisch gedrukte wandkaart van Kruyder getiteld *Schoolkaart van het Koninkrijk der Nederlanden* (schaal 1:200.000). Deze succesvolle kaart zou in onderwijskringen bekend komen te staan als 'de zwarte schoolkaart van Kruyder' en druk op druk beleven. Uitgeverij Tijl was al actief vanaf 1777, onder meer met drukwerk voor handel en oeverheid, maar vooral na de intrede in de zaak van Willem Tijl in 1851 groeide het bedrijf en werd het assortiment uitgebreid. Zo werden vanaf 1859 schoolwandskaarten in het fonds opgenomen en vanaf 1884 leerboeken van de geograaf Schilling. In de wandkaart van Kruyder heeft het land een zwarte kleur en de topografie een witte kleur: plaatsen, wegen en spoorlijnen (zie fragment). Volgens het prospectus van deze schoolkaart is Kruyder uitgegaan van 'de waarheid, dat een wit punt op een zwarten grond krachtiger spreekt, dan een zwarte stip van gelijke afmeting op een wit veld'. De kaart heeft een vreemde, onheleplende uitstraling, ondanks het feit dat de provinciegrenzen (rood)

en het water (lichtgroen) nog wat kleur aan ons land geven. Volgens een fondscatalogus van de uitgever uit 1906 heeft de auteur in de achtste druk (1905) nog getracht door een 'wijziging in de keuze der kleuren' (plaatsen roze, spoor en tramlijnen rood, provinciegrenzen wit) de kaart een 'vriendelijker aanzien' te geven (zie fragment Tevergeeft, kunnen we wel vaststellen, wist: 'De bodem is zwart en de zee is groen geteelen'.

Grafsien (en portret) van C.A.C. Kruyder op de Oude begraafplaats Digenneerweg in Deventer.

SCHOOLKAART VAN HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

- C.A.C. Kruyder
- uitgeve De Erven J.J. Tijl, Zwolle [1905]
- achtste druk
- 1 kaart in 6 bladen, 168 x 138 cm
- schaal 1:200.000

